

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta

Bakalářská práce

SMRT V KOMUNIKACI PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ
A RODIČŮ S DĚTMI PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU

Autor práce: Kristýna Belšanová

Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Cyril Havel, Dr. theol.

Studijní program: Pedagogika volného času (PS)

2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem autorkou této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

Datum Podpis studenta.....

Poděkování

Mé poděkování patří především vedoucímu práce Mgr. Tomáši Cyrilu Havlovi, Dr. theol., za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce, které mi během psaní práce poskytoval.

Dále chci poděkovat své rodině a blízkým přátelům za jejich trpělivost, oporu a motivaci nejen při psaní této práce.

Obsah

ÚVOD.....	5
I. TEORETICKÁ ČÁST.....	7
1 Smrt a její pochopení.....	7
1.1 Smrt ve spojení s kulturou člověka.....	7
2 Koncept smrti	8
2.1 Vyspělý koncept smrti	8
2.1.1 Fáze truchlení u dospělých.....	10
2.2 Koncept smrti u dětí.....	11
2.2.1 Fáze truchlení u dětí.....	12
3 Jak s dětmi o smrti komunikovat.....	14
3.1 Ztráta blízké osoby	16
3.2 Promluva o smrti	17
3.3 Rozloučení	18
3.3.1 Pohřeb	18
II. PRAKTICKÁ ČÁST.....	20
4 Cíl výzkumu.....	20
5 Metodika výzkumu	20
5.1 Zpracování dat.....	21
6 Výsledky výzkumného šetření	21
7 Shrnutí zjištěných výsledků	30
ZÁVĚR	33
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	35
PŘÍLOHY	37
ABSTRAKT	41
ABSTRACT	42

ÚVOD

Smrt je nedílnou součástí života. Symbolizuje konec všeho, co známe. Dalo by se říci, že je pro nás stejně tak důležitá a stejně tak nevyhnutelná jako je zrození, v obou případech se jedná o neoddelitelné události, které nikoho neminou. Zatímco příchod nového člověka na tento svět je obzvláště pro jeho rodinu oslavovaná událost plná radosti, nadšení a anticipace, se smrtí je to naopak. Smrt je narozdíl od narození vnímána jakožto něco negativního, proto se o ní zdaleka tolik nemluví.

Přestože si to člověk nemusí často uvědomovat, smrt značně ovlivňuje život každého z nás. Přesto se jedná o téma, o kterém spousta lidí moc neví a které se v mnohých situacích považuje za zakázané, za tabu. I tak se ale jedná o něco, co čeká každého z nás. Ať se člověk snaží jakkoliv, smrti se nevyhne.

Hlavní motivací pro zvolení tohoto tématu byla vlastní zkušenost. Během praxe v mateřské škole, kam jsem docházela při studiu druhého ročníku na této vysoké škole, zemřel jednomu z dětí člen rodiny. Jeho rodiče si však nepřáli, aby se s chlapcem na toto téma jakýmkoliv způsobem hovořilo a pokud začal on sám začal o smrti komunikovat, měli jsme změnit téma. Právě tahle zkušenost byla podnětem pro vybrání tohoto tématu, tedy smrt v komunikaci pedagogických pracovníků a rodičů s dětmi předškolního věku. Kromě toho se ve svém budoucím pedagogickém působení chci zaměřit na děti předškolního věku, i to bylo jedním z důvodů pro výběr. Osobně mi komunikace s dětmi o smrti přijde jako velice zajímavé a důležité, zároveň ale i jako složité a velmi citlivé téma, které je pro mnoho lidí nekomfortní.

Teoretická část bakalářské práce se skládá ze tří kapitol. První kapitola je zaměřena na přiblížení pojmu smrti a na to, jak se její vnímání může lišit v návaznosti na kulturu člověka. Druhá kapitola je věnována konceptu smrti a jak se tento koncept liší u dospělých jedinců a u dětí, jakým způsobem dospělí a děti truchlí ztrátu milované osoby, jak se jejich fáze truchlení liší a v čem jsou si podobné, jak děti vnímají smrt podle jejich věku. V poslední kapitole teoretické části se zaměřuji na vhodné a nevhodné způsoby komunikace s dětmi o smrti, co a jak je důležité dítěti sdělit a jak se v situaci, kdy dospělý dítěti smrt blízké osoby sděluje, chovat.

Praktická část bakalářské práce se skládá z dotazníkového šetření zaměřeného na pedagogické pracovníky pracující v mateřské škole a na rodiče dětí předškolního věku. Zaměřuji se zde na jejich odpovědi z dotazníkového šetření a na jejich porovnávání.

Cílem práce je zjistit, jakým způsobem, zdali vůbec, komunikují pedagogičtí pracovníci a rodiče s dětmi předškolního věku o smrti, jak se jejich názory a přístupy k dané problematice liší a v čem jsou naopak stejné. Zdali je podle jejich názorů s dětmi o tématu smrti vhodné komunikovat či nikoliv.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 Smrt a její pochopení

Život každého člověka je ohraničen dvěma neoddělitelnými událostmi, které žádného z nás neminou, a to jsou narození a smrt. Na tyto dvě události je však nahlíženo úplně jiným způsobem. Zatímco narození je vnímáno jakožto zrození úplně nového života do našeho světa a jedná se o událost, která je oslavovaná, a která je mnohými považována za zázrak, smrt představuje něco neznámého, jakousi nicotu, ze které máme strach.

Přitom však nelze narození a smrt oddělit. Každého, kdo se narodí, čeká i smrt. Každý živý tvor podléhá přírodě a biologickým zákonitostem, které nelze změnit ani pozastavit. Proto nikomu z nás nezbyvá nic jiného než tyto zákonitosti respektovat, přijmout je a zároveň s nimi přijmout i to, že náš život je, stejně tak jako životy všech ostatních, konečný.¹

1.1 Smrt ve spojení s kulturou člověka

Každý člověk je nepochybně značně ovlivněn kulturou, do které se narodil, a ve které vyrůstá. Každá kultura je unikátní a jedinečná, jednotlivé kultury se od sebe mohou lišit například různými tradicemi, hodnotami, které jsou pro danou společnost brány jakožto důležité, postojem k sobě samému, k rodině a společnosti. K odlišnosti kultur patří ale také i různé geografické rozpoložení, jejich morální i legislativní systém, odlišné způsoby péče o zdraví, standardy krásy a mnoho dalších rozdílů.

Každá kultura se také odlišuje v tom, jak její členové vnímají smrt a jak projevují smutek, žal, truchlení a další emoce spojené se smrtí. Existují kultury, pro které je smrt pouze soukromou záležitostí, se kterou si každý prochází sám, stejně tak ale existují kultury jejichž součástí je emoční otevřenost a kde se truchlící podílejí s ostatními členy o svůj smutek v návaznosti na smrt blízkého.²

Celkově by se však dalo říct, že i přes odlišnost v kulturních, náboženských či společenských normách a v osobních zkušenostech jedinců, chápou lidé smrt jakožto

¹ Srov. HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie, – nauka o umírání a smrti*, s. 22-23.

² Srov. WALTER, T. *Grief and culture: a checklist* [online]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/247529380_Grief_and_culture

skončení života a s ním spojených biologických funkcí a zániku organismu, čemuž předchází nějaká příčina, kterou může být například stáří, nemoc, nehoda či jiné.³

Problémem zaměření především moderních společností dnešní doby, jako je například společnost evropská, na život, na zážitky s ním spojené, na to, jak svůj život prožít, aby s ním byl člověk spokojený a zároveň byl úspěšný a šťastný, je časté vynechávání tematiky smrti. Kvůli tomu často ve společnosti dochází k úplnému vytěšňování smrti. Smrt je něco, na co lidé ani společnost celkově nemyslí, naopak dochází spíše k jejímu popírání. To ale neznamená, že se smrti dá vyhnout. Vždy byla a navždy bude součástí života. S tímto faktem má dnešní společnost mnohdy problém, především její členové, kteří usilují o to, mít svůj život pouze pod svou vlastní kontrolou. Právě proto je tak často tematika smrti ve společnosti tabu, pro mnohé totiž představuje problém, se kterým se velice těžko srovnávají, a proto ho vytěšňují. Avšak právě tím, že smrt, ať už se jedná o smrt naši či někoho blízkého z našeho okolí, přijmeme a dokážeme ji akceptovat, se staneme zralejšími.⁴

2 Koncept smrti

V bakalářské práci se chci zabývat tím, jaké je dětské pochopení smrti a jak s ním můžeme o tomto tématu správně komunikovat. Dětské uchopení této tematiky je však odlišné od pochopení dospělých jedinců. Právě této tematice je věnována následující kapitola.

2.1 Vyspělý koncept smrti

Jeden z nejdůležitějších prvků typických pro vyspělé pojetí smrti je především přemýšlení o smrti založené na logickém základu a s tím spojený odklon od magického přemýšlení nad touto tematikou, které je typické hlavně pro pojetí smrti u mladších dětí.

Dospělí na rozdíl od dětí dokážou pochopit smrt v celém jejím celku a komplexnosti. Jejich přístup ke smrti se odlišuje podle jejich náboženské orientace, jejich osobních životních zkušeností a jejich kultury, obecně ale chápou smrt jako ukončení biologických funkcí těla kvůli nějaké příčině nebo příčinám. Ať už se jedná o jakékoli příčiny jako například nehoda, stáří, nemoc a tak dále, jedno je jasné, pokud dojde k zastavení srdce, následuje smrt. Dospělí jsou schopni pochopit jak příčinu smrti, tedy to, že dojde

³ Srov. HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie – nauka o umírání a smrti*, s. 89.

⁴ Srov. KÜBLER-ROSS, E. *O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících*, s. 6.

u jednotlivce k zastavení základních biologických funkcí těla, tak i další charakteristické vlastnosti smrti, mezi které patří její univerzálnost a nevyhnutelnost. Jednoduše řečeno, chápou, že smrt si nevybírání a dříve či později čeká každého z nás, a to bez výjimky.⁵

Dalším z prvků, kterým se pochopení smrti odlišuje u dětského a vyspělého pojetí, je nezvratnost smrti. V momentě, kdy ustanou základní funkce těla a nastane smrt, již není možné udělat nic jiného než smrt přijmout. Smrt je totiž konečná a nezvratná. Pouze v případech, kdy ještě některé biologické funkce působí, je možné se smrti vyvarovat. V momentě, kdy však přestanou všechny, už přichází nezvratná smrt.

Mezi základní obecné komponenty smrti, ke kterým se jedinec během života dopracovává na základě svých osobitých životních zkušeností a získaných informací, tedy patří:

- Nevyhnutelnost – smrt se nevybíhá ničemu ani nikomu živému, čeká všechny a všechno.
- Univerzalita – pochopení toho, že všechno, co je živé, jednou zemře. Smrt se týká všeho, co je živé. K tomuto komponentu se někdy zahrnuje i výše zmíněná nevyhnutelnost.
- Nezvratnost – pokud zemře fyzické tělo jednotlivce, daný člověk již nemůže opět ožít, smrt je konečná a permanentní. Neexistuje způsob, jak by se někdo mohl vrátit zpátky do života.
- Nefunkčnost – pochopení toho, že se smrtí je spojený i konec funkcí všech orgánů v těle a všech životních funkcí tělesných (dýchání, pohyb, ...) a mentálních (přemýšlení, ...).
- Příčinnost – pochopení událostí vedoucích ke smrti. Jedná se o uvědomění příčin a důvodů, které mohou vést ke smrti. Pochopení toho, že člověk zemřel z nějakého důvodu, například kvůli nemoci.
- Posmrtnost – týká se hlavně toho, co se podle náboženských představ děje s člověkem po jeho smrti. Může být chápána jako pokračování života po smrti mimo tělo. Nejčastější představa posmrtnosti je představa, že mrtvý žije po své smrti v nebi. Nejedná se pouze o dospělou představu, jsou jí schopné i děti.⁶

⁵Srov. ŽALOUĐÍKOVÁ, I. *Dětské pojetí smrti*, s. 23-24.

⁶Srov. Tamtéž, s. 24-25.

2.1.1 Fáze truchlení u dospělých

Proces truchlení je velice individuální a jedinečný pro každého člověka, který si ztrátou blízkého prochází. Tato ztráta je v průběhu života nevyhnutelná. Truchlení následuje ihned do ztrátě blízkého, představuje zásadní změnu a zásah do dosavadního života jedince. Během jednoho jediného okamžiku se pozůstalému rapidně změní celý život.⁷

Přestože je vyrovnávání se se smrtí vysoce individuální záležitost, existuje několik autorů, kteří se fázemi truchlení zabývají. Jedním z těchto autorů je Elisabeth Kugler-Rossová, která rozlišuje 5 základních fází, kterými si pozůstalí projdou po smrti blízkého. Toto rozlišení stádií je ale spíše teoretická koncepce. Může se stát, že jedinec neprojde všemi fázemi, je možné, že některé z nich se u něj vůbec neobjeví, naopak se také může stát, že se u někoho například jedno ze stádií projeví vícekrát nebo že stadii projde v jiném pořadí, než je uvedeno níže.

1. Popření či denial je fáze, která se vyznačuje především neuvěřením, že je dotyčný po smrti. Jedná se o určitou dočasnou obranu jedince před smutkem a žalem, především jde o obranu jeho psychické strany. Člověk nacházející se o této fázi se může jevit, jako kdyby byl v šoku či byl ztuhlý.
2. Hněv či anger, člověk je našťvaný, že ke ztrátě došlo, může být našťvaný jak na ostatní, tak i na sebe. Hněv je také často doprovázen dalšími emocemi, jako je pocit smutku, osamělosti nebo viny.
3. Smlouvaní či bargaining většinou obnáší přemýšlení o tom, co všechno se mohlo stát jinak. Lidé smlouvají, přejí si se zemřelým opět setkat nebo i zemřít místo něj. Přejí si vrátit se opět do starých kolejí, chtějí, aby milovaný žil. Zamýšlejí se nad tím, co by se stalo „kdyby“.
4. Deprese či depression, která zde však neznamená duševní nemoc, jedná se o přirozenou reakci, kterou člověk prochází při ztrátě. U jedince se projevuje smutek, žal, pocity prázdnoty. Může se i stát, že člověk má pocit, jako by život neměl smysl. Je důležité, aby si touto fází jedinec prošel, pokud se chce se ztrátou vypořádat.
5. Smíření či acceptance neboli přijetí nové reality a s tím i smíření se s tím, že blízký člověk již není naživu a nikdy se nevrátí zpět. Jedinec pochopil, že ke smrti

⁷Srov. ŠPATENKOVÁ, N. *Poradenství pro pozůstalé: principy, proces, metody*, s. 9-10.

opravdu došlo a není žádný způsob, jakým by ji mohl vyvrátit. Nastává nový život bez blízké osoby, ve kterém se jedinec učí existovat a kterému se musí přizpůsobit. U člověka v této fázi dochází k vyrovnávání se se smrtí, zároveň si k zesnulému pomalu začíná budovat nový vztah. Přestože začíná život bez něj, stále na blízkého myslí a nezapomíná. Pomalu navazuje nová pouta s jinými lidmi, zesnulý u něj má však speciální místo, které nikdo nenahradí.⁸

2.2 Koncept smrti u dětí

Představa člověka o smrti a jeho zkušenost s ní se nejčastěji odvíjí od jeho věku. Je tedy jasné, že děti smrt nechápu stejným způsobem jakožto dospělí, jejich pohled a pochopení smrti se mění v návaznosti na jejich věk, stejně tak zde hraje roli i vliv prostředí. Přestože je téma smrti obtížné vysvětlit, je důležité, aby mu děti porozuměly, smrt je totiž něco, s čímž se mohou setkat již od raného věku.

Pro děti zhruba do dvou let je smrt něčím abstraktním, čemuž nerozumí. Jejich pocity jsou spíše spojeny se separační úzkostí, která je pro jejich věk typická. Děti si v tomto věku ještě neuvědomují smrt dotyčného, ale jeho nepřítomnost. Pokud se jedná o osobu, která je dítěti blízká a která se stará o něj a o naplňování jeho potřeb, prožívá dítě pocit zoufalství, ztráty a žalu. Pro dítě je delší odloučení od blízké osoby stejně náročné jako její smrt.⁹

Pro děti předškolního věku je smrt reverzibilní tedy vratná, vidí ji jako spánek, ze kterého se dotyčný může probudit, jejich chápání je postaveno na vlastních limitovaných zkušenostech. Děti v tomto věku smrt často chápou tak, že jedinec spí nebo že odešel pryč, nejedná se ale o něco definitivního, nezvratného. Smrt a život je pro ně uzavřený kruh, kde se všechno opakuje. Přesto však pociťují bolest, kterou vyvolává ztráta blízkého. Mají mnoho otázek, které jsou se smrtí spojené, jako zdali se mrtvému líbí na místě, kde teď je, a jak se tam cítí.

V návaznosti na jejich magické přemýšlení nastává často reverzibilní fenomén, tedy situace, kdy si děti myslí a věří tomu, že jsou samy schopny nějakým způsobem ovlivnit, co se stane. Mohou si dávat za vinu smrt blízké osoby a myslet si, že jejich smrt zavinily.¹⁰

⁸ Srov. KÜBLER-ROSS, E; KESSLER, D. *On grief and grieving: finding the meaning of grief through the five stages of loss*, s. 8-25.

⁹ Srov. BOWLBY, J. *Ztráta: smutek a deprese*, s. 18-20.

¹⁰ Srov. MALÁ, E. *Dítě a stres*, s. 55-56.

Do šesti let je pro děti obtížné přijmout a pochopit konečnost smrti, nevnímají ji jakožto úplný konec, toto nejsou schopné plně uchopit. Tento nezvratný stav jedince je pro ně však obtížné pochopit v případě, že ztratily někoho jim blízkého. V situaci, kdy se setkají se smrtí například nějakého zvířete, ke kterému nemají nijaký vztah ani citové vazby, dokážou jeho smrt přijmout jako fakt a s tím i to, že po smrti již zvíře neobživne.¹¹

Až později, mezi 6. a 8. rokem, začínají děti přemýšlet o smrti jakožto o něčem, co se nedá opět vrátit. Koncept smrti a její konečnost je pro ně bližší než doposud. Smrt u nich bývá personifikována, většinou si jí představují jako postavu smrtky, kterou si často představují například jako kostru, ducha nebo i jako anděla. Někdy také mohou věřit tomu, že se této postavě lze vyhnout, a tak člověk zemřít nemusí.¹²

Kolem 9.-10. roku děti chápou smrt jako definitivní a nevyhnutelnou. Začínají si uvědomovat, že smrt čeká každého, tedy i je samotné. U starších dětí dojde k uvědomění si toho, že smrt je přirozenou součástí života, uvědomí si i její konečnost. Proces truchlení u nich tedy probíhá jako u dospělých jedinců.¹³

2.2.1 Fáze truchlení u dětí

Stejně tak, jak je tomu u dospělých, i u dětí je truchlení a vyrovnávání se se ztrátou blízké osoby velice individuální, i tady však můžeme přibližně odlišit fáze truchlení, kterými většina dětí prochází. Stejně je ale dobré je znát. Když totiž člověk ví, alespoň přibližně, čím si dítě zrovna prochází, může ho tak více pochopit a dokáže se mu více i přiblížit. Přestože smrt zejména mladší děti nevnímají stejně jako dospělí, i tak na ně působí a prožívají ji.

Dvojice autorů zabývající se problematikou dětského vnímání smrti a jejich fázemi truchlení jsou Matějček a Dytrych, kteří rozdělili dětské truchlení do 4 základních fází podobajícím se fázím, kterými podle Kübler-Rossově procházejí během truchlení dospělí jedinci.

1. „Šok neboli ohromení, kdy si dítě uvědomí, že milovaná osoba se neobjevuje.
2. Protest, který nastupuje jako obranná reakce a který by měl věci vrátit do dřívějších kolejí.
3. Beznaděj či zoufalství, když protest nefunguje a ztráta se jeví jako definitivní.

¹¹ Srov. BOWLBY, J. *Ztráta: smutek a deprese*, s. 239.

¹² Srov. MALÁ, E. *Dítě a stres*, s. 50.

¹³ Srov. Tamtéž, s. 50.

4. Proces vyrovnávání, uklidňování, smíření a hledání nových východisek¹⁴

Pro děti může být podle nich proces vyrovnávání se se ztrátou blízké osoby o něco snazší než pro dospělé, může pro ně být o něco jednodušší vyrovnat se s tak traumatickou událostí. Jejich psychika je totiž více elastická, a tedy i méně křehká než u dospělých osob v takové situaci.¹⁵

Dalším významným autorem pro tuto problematiku je Rogge, který specifika dětského truchlení rozděluje poněkud odlišně než předešní autoři, a to do tří fází, které podle něj však nepřicházejí jedna po druhé, naopak se dějí současně, zároveň a v mnoha případech se stává, že se stádia opakují.¹⁶

1. Odmítání, jedná se o fázi, kde dítě nemůže nebo nechce uvěřit tomu, že někdo z jeho okolí zemřel. Často se u dítěte objevuje přecitlivělé chování, které dokazuje to, že se dítě zatím s tímto faktem a s bolestí, kterou kvůli ztrátě prožívá, ještě nevyrovnalo. U některých dětí se takovéto odmítání smrti projevuje tím, že jsou až moc veselé, radostné, plné energie a ani na chvíli se nezastaví. Jiné naopak mohou naříkat, být naštvaní, a dokonce může dojít i k tomu, že se dítě fyzicky zhroutlí. Další například nemluví o smrti blízkého vůbec a zcela se tomuto tématu vyhýbají, nechtějí mu čelit. V případě, že se dostanou do situace, kdy s nimi někdo o smrti chce komunikovat, neustále vedou hovor jinou cestou a mění téma. U jiných dětí se začnou projevovat chronické choroby, poruchy učení nebo regrese jejich chování. Především u mladších dětí se mohou projevovat i sklony například k týrání menších zvířat z důvodu, že si chtějí vyzkoušet bolest, smutek.
2. Idealizace, tedy fáze, kdy si děti zemřelého začnou idealizovat. Spousta věcí, které dětem připomínají zemřelou osobu, se pro ně stává důležitými. Ať už se jedná o předměty, které vlastnil nebo dětské vzpomínky na tuto osobu. Pro některé z dětí začne být důležitá i práce, kterou zesnulý vykonával a chtějí jí v dospělosti vykonávat také. Některé mladší děti chtějí se zesnulou osobou splynout, nosí například i jejich oblečení. Pro děti se jedná o nebezpečnou fázi, může se totiž stát, že se naruší tvoření jejich osobní identity, což může negativně ovlivnit jejich vývoj.

¹⁴ MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*, s. 92.

¹⁵ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*, s. 92.

¹⁶ Srov. ROGGE, J. *Dětské strachy a úzkosti*, s. 97-99.

3. Znevažování mrtvého, fáze, která se v mnoha případech i několikrát střídá s idealizací zesnulého. Děti pocítují bolest z toho, že zůstaly samy. Děti se tím, že na mrtvého vzpomínají v negativech, snaží se zesnulým rozloučit způsobem, který je pro ně v tu chvíli přijatelný. Avšak ani tento přístup, ani idealizace mrtvého není nejvhodnější způsob, jak se se smrtí blízkého vyrovnat. Pokud dítě totiž idealizuje zemřelého příliš brzo či dlouho, může se stát, že se od něj již poté neodpoutá a se smrtí se tak nesrovná kompletně. Přílišné znevažování mrtvého zas může vést k tomu, že při vzpomínce na něj bude mít dítě spíše negativní pocity. Pouze pokud dítě vnímá mrtvého tak, jaký opravdu byl, tedy realisticky, se k dotyčnému může opět přiblížit na jiné úrovni, než když byl naživu.¹⁷

Pro dítě je zpracování toho, že někdo v jejich okolí zemřel, velice bolestné. Pro mnohé z nich se jedná o nejbolestivější událost, se kterou se kdy potkaly, a která je stojí obrovské úsilí a spoustu energie. Důležité je pro ně i stádium, kdy dítě není smutné nebo smutek odmítá a kdy si přeje, aby byla blízká osoba opět naživu.¹⁸

Stejně tak jako je tomu u dospělých, i u dětí je čas truchlení a vypořádávání se se smrtí různě dlouhý. Potom, co si dítě projde prosecem truchlení, začne mít se zesnulým nový vztah na jiné úrovni než předtím, vztah dítěte k této osobě je zralejší. Přesto však dítě stále může cítit bolest ze ztráty a smutek. Dospělí v jejich okolí jim mohou v takové situaci pomoci, mohou jim ukázat, jak postupovat a nadále žít i přes značnou ztrátu, kterou zažily.¹⁹

3 Jak s dětmi o smrti komunikovat

Pro mnohé je téma smrti nekomfortní a to především, když o ní mají komunikovat s dětmi. Proto je kolikrát jednodušší dítěti takovou smutnou zprávu neříct nebo mu sdělit pouze základní potřebné informace a dál se k tématu nevyjadřovat. I děti však pocítují ztrátu, na rozdíl od dospělých ale nevědí, jak v dané situaci postupovat, často ani nechápou pocity, které prožívají. Přesto, že pro každé dítě je proces vyrovnávání se se ztrátou odlišný a individuální, i tak je vhodné vědět, jakým způsobem s dítětem v takovéto situaci komunikovat a čemu se naopak vyhnout.

¹⁷ Srov. ROGGE, J. *Dětské strachy a úzkosti*, s. 99-100

¹⁸ Srov. Tamtéž, s. 100

¹⁹ Srov. Tamtéž, s.100

Dospělí často pocítují, že mají vůči dítěti povinnost ho chránit, a to před vším zlým, tedy i před smrtí někoho blízkého či jich samých. Z tohoto důvodu mají za to, že pokud sdělí dítěti pravdu o smrti milované osoby, dítě již chráněno nebude. Přitom je ale komunikace s dětmi na toho téma velice důležitá. Pokud dítě nezná pravdu, nemůže se s procesem smrti vyrovnat jako ostatní kolem něj a v konečném měřítku je to pro něj horší než znát pravdu, která je pro něj už sama o sobě dost složitá na pochopení. Pro děti je nesmírně důležité, aby se necítily ve svém smutku samy, ale pochopily, že bolest, smutek a žal prožívá společně s nimi i celý zbytek rodiny. Jedná se často o pro ně neznámou situaci, potřebují tedy ujištění, že cítit se špatně, plakat nebo být rozzlobený je přirozený proces, díky kterému se jim může po určité době ulevit.²⁰

Rodiče nebo další dospělí jedince z okolí ve většině případů nechtějí před dětmi svůj zármutek prožívat a už vůbec ho nechtějí dávat najevo, mají často pocit, že právě kvůli dětem musí být v takové situaci silní. To však není vhodný způsob, jak se za daných okolností chovat. Naopak to komplikuje situaci pro dospělé samotné i pro děti. Pro dospělé není snadné chovat se, jako by se nic nestalo a smutní nejsou. Pro děti je zase důležité vidět, že i ostatní, především lidé, ke kterým nahlízejí, truchlí. Právě pozorováním svých modelů se totiž učí prožívat smutek, truchlit a celkově se vyrovnat s tím, že někdo jim blízký zemřel. Proto je důležité, aby děti viděly dospělé truchlit, a tak se o smrti a ztrátě i samy naučily.²¹

Pokud nastane situace, kdy dospělí budou zakrývat své city, stejně tak to udělá i dítě. Ukryjí právě prožívané pocity jako smutek, tím však může narůstat pocit osamocení a izolace od ostatních. Dítě se může cítit, jako by bylo ve svých negativních pocitech úplně samo. To, že cítit po smrti někoho blízkého smutek je přirozené, nemusí totiž dítě, především v mladším věku, vědět a chápat.²²

U dětí je ještě více než u dospělých důležité rozhovor o smrti blízkého podstoupit brzy naopak není prospěšné snažit se jej oddalovat. Rizika, které mohou v takovém případě vzniknout, jsou často zásadnější u dětí jejichž osobnost se právě tvaruje než u dospělých

²⁰ Srov. Děti truchlí jinak. [online]. Dostupné z: <https://www.umirani.cz/rady-a-informace/deti-truchli-jinak>

²¹ Srov. Tamtéž

²² Srov. DUDOVÁ, I. Smutek a truchlení dítěte [online]. Dostupné z: <https://www.pediatricpropraxi.cz/pdfs/ped/2013/04/10.pdf>

jedinců. V případě úmrtí, kdy ostatní lidé kolem dítěte netruchlí otevřeně a neprojevují svoje emoce, je dítě velice zranitelné. Často pak své vlastní emoce v návaznosti na ztrátu neprojevuje před ostatními, i tak je však zažívá. Toto skryté truchlení potom způsobuje to, že se dítě cítí ve svém smutku samo, izolováno a postupně roste vzdálenost mezi dítětem a zbytkem rodiny, může se od nich cítit odloučené. Kromě toho také může chápat období truchlení jakožto něco, co v sobě musí potlačit a co se nemá projevovat.²³

3.1 Ztráta blízké osoby

Ztráta blízké osoby představuje u dětí často situaci, kterou již jsou schopny vnímat, ne vždy jsou ale schopny tuto skutečnost plně pochopit a porozumět. Může se jednat o rodiče, sourozence, ale i o jednoho z prarodičů nebo o jiné lidi, kteří se kolem dítěte vyskytovali často a pravidelně a dítě s nimi tedy má hlubší vztah než pouze na povrchní úrovni, může se tedy jednat i o tetu, strýce, ostatní děti v rodině nebo i například o děti, se kterými se kamarádí.

V momentě, kdy dítě přijde o důležitou a blízkou osobu, ho to zastihuje více než si většina dospělých uvědomuje. Dítě v ten moment přichází o jistoty, na které bylo zvyklé, prožívá chaos, nedokáže se orientovat ve svých emocích ani ve světě kolem sebe, který se ztrátou milované osoby stává novým světem, na které dítě není zvyklé. Pro děti je situace o to obtížnější v případě, kdy jeho smutek dospělí kolem něj nevnímají, ať už kvůli tomu, že před dítětem předstírají, jako by ke ztrátě vůbec nedošlo, nebo z toho důvodu, že jsou sami moc pohlčeni ve svém vlastním žalu, aby dítěti pomohli necítit se samo.²⁴

Děti se po utrpení tak velké ztráty bojí o to, že smrt může poskytnou o ostatní pro ně důležité osoby, bojí se tedy o jejich život, v mnoha případech se k nim přilnou a jsou na nich mnohem více závislé než doposud.²⁵

Hodně často jim jako alespoň částečný únik z reality slouží hra, do které se zcela ponoří a slouží jim tedy jako kompenzace a zároveň je pro ně důležitá i jako prostředek k tomu, aby si uvědomily a zpracovaly situaci, která nastala.²⁶

²³ Srov. DUDOVÁ, I. Smutek a truchlení dítěte [online]. Dostupné z: <https://www.pediatricpropraxi.cz/pdfs/ped/2013/04/10.pdf>

²⁴ Srov. COLOROSOVÁ, B. *Krizové situace v rodině. Jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a trauma adopce*, s. 44.

²⁵ Srov. Tamtéž, s. 48-49.

²⁶ Srov. GRÜN, A; ROGGE, J. *Když se děti ptají na Boha*, s. 83.

Jeden ze způsobů, jak dětem při ztrátě blízké osoby pomoci a jak s nimi o tématu komunikovat, je skrz různé příběhy a vyprávění. Děti mají celkově většinou příběhy rády. Příběhy umístěné do dětem známého prostředí jim mohou navodit pocity bezpečí, mohou se na ně spolehnout. Jsou pro děti něčím, co berou velice vážně a hodně pro ně znamenají. Berou si z vyprávění to, co je pro ně v danou chvíli důležité, co z nich potřebují. Pokud dítě nechce vyprávění poslouchat, musíme to respektovat. Pokud však naslouchá dobrovolně, příběhy mohou představovat způsob, jak dítě pochopí své negativní pocity a postaví se jim.²⁷

3.2 Promluva o smrti

Jak již bylo uvedeno, není dobré promluvu o smrti oddalovat. Je důležité uvědomit si, že dítě nelze žádným způsobem před konfrontací se smrtí uchránit, lze ji pouze oddálit, a to je pro dítě mnohem horší než dozvědět se pravdu ihned.

Vhodné je dítěti říct, co se stalo. Samozřejmě je také důležité způsob sdělení přizpůsobit věku dítěte, ale hlavní je říct mu pravdu. Zejména pokud se jedná o menší dítě, ideální je mluvit spíše v menším množství a vícekrát než sdělit dítěti vše najednou, aby se tak co nejvíce předešlo zahlcení dítěte velkým množstvím informací, kterým nemusí rozumět. Dále je také dobré nechat během projevu dostatečný prostor pro dotazy, které může dítě mít, a otevřeně a pravdivě mu na tyto dotazy odpovídat, umožnit dítěti projevovat svou ztrátu a bolest a zapojovat ho do dění ohledně rozloučení se zesnulým, aby se dítě necítilo samo.²⁸

Přesto, že dospělí mají velice často obavy z toho, co všechno bude dítě chtít vědět o smrti blízkého a na co se jich bude ptát, u dětí předškolního věku většinou stačí pouze dítě seznámit se situací, otevřeně, a hlavně pravdivě mu říct, co se stalo. V případě takto malých dětí jim bude stačit stručné a jednoduché sdělení, nemají ještě dostatečně vyvinutou pozornost na dlouhé vysvětlení. Místo toho je důležité, aby dítě vědělo, že se k daného tématu může vrátit později, až bude mít různé otázky.²⁹

Dítě prožívající zármutek potřebuje vědět, že se na někoho může spolehnout, musí tedy vnímat oporu, důvěru a podporu od svých blízkých, potřebuje vědět, že má někoho, za kým může jít s případnými dotazy. Právě pomocí těchto dotazů dítě poznává nové věci.

²⁷ Srov. GRÜN, A; ROGGE, J. *Když se děti ptají na Boha*, s. 48.

²⁸ Srov. GOLDMAN, L. *Jak s dětmi mluvit o smrti*, s. 10.

²⁹ Srov. Tamtéž, s.16.

Dospělí by měli dítěti poskytnout dostatek trpělivosti, měli by dítě ujistit o tom, že to, čím si právě prochází, je přirozené a cítí se tak i ostatní a že není v žádném případě nutné cítit se provinile ze smrti blízké osoby nebo z prožívání smutku z ní.³⁰

Zároveň není dobré zachovat se, jako by zesnulý jedinec nikdy neexistoval a jeho nepřítomnost ignorovat, zcela ho vyškrtnout z našeho života a ze života dítěte. Pokud byl dotyčný pro své okolí důležitý, jeho místo v srdci pozůstalých zůstane i po smrti. Je třeba uvědomit si tedy, co pro nás zesnulý znamenal a poté s smířit s tím, že již mezi námi na tomto světě není, což pro každého z nás představuje výzvu, ať už se se ztrátou potýkáme v jakémkoli věku.³¹

3.3 Rozloučení

Rozloučení se se zesnulou nebo umírající milovanou osobu je pro děti, stejně jako pro dospělé, důležité. Nejen, že jim to pomůže s pochopením toho, co smrt a umírání znamená, také jim to poskytne prostor k tomu, aby upevnilo svůj vztah s danou osobou.

Pokud si rodina je vědoma zdravotního stavu umírajícího a ví, že se blíží konec jeho života, měl by dítěti někdo z jeho nejbližších povědět, co se děje, a to co možná nejcitlivějším způsobem. Pokud k tomu nedojde, dítě postupně ztrácí kontakt s někým, kdo je pro něj důležitý, a ani neví proč. V dnešní době je bohužel časté, že umírající člověk ve svých posledních momentech mezi námi ztrácí vazby se svými blízkými, především s dětmi a jsou často sami. Pokud to situace dovolí, mělo by dítěti být umožněno svého blízkého navštívit alespoň na krátkou dobu, zejména, pokud s ním mělo bližší vztah. Tímto způsobem dítě neztratí vztahovou vazbu s umírajícím, pomáhá to v prevenci tomu, aby si dítě vytvářelo vlastní představy o tom, z jakého důvodu ho dotyčný opouští. Rozloučení může pomoci dítěti s tím, později se vyrovnat se ztrátou, která nastane.³²

3.3.1 Pohřeb

Pohřeb je nejdůležitější rituál spojený se smrtí člověka. Pro rodinu a přátele je to příležitost k jednomu poslednímu rozloučení se s blízkou osobou. Pomáhá nám s přechodem do nového světa, kde je většina věcí stejná, ale námi milovaná osoba se v něm již fyzicky nevyskytuje a při adaptaci se do něj.

³⁰ Srov. GOLDMAN, L. *Jak s dětmi mluvit o smrti*, s. 17.

³¹ KAST, V. *Truchlení: fáze a šance psychického procesu*, s. 51.

³² KÜBLER-ROSS, E. *O dětech a smrti*, s. 79.

Pro děti předškolního věku jsou rituály důležité. Pomáhají mu v každodenních situacích, získává díky nim jistotu, a proto si někdy i samo své vlastní rituály vytváří, dodávají mu často potřebnou oporu při orientaci se v neznámém světě plném nových a nepředvídatelných situacích.³³

Přestože v minulosti byla účast dětí na pohřbu běžná, dnes tomu tak vždy není. Spousta lidí si myslí, že své děti jejich nepřítomností na pohřbu chrání, zdají se jich být moc malé a moc křehké na to, aby byly součástí něčeho, co podle nich může být pro děti traumatické. Mnozí se také bojí toho, jaké bude chování dětí na pohřbu a vynechávají je z tohoto důvodu, například, že menší dítě během obřadu nebude celou dobu v klidu a bude tak rušit ostatní.

Účast dítěte na pohřbu je však důležitá pro to, aby si situaci plně uvědomilo a rozumělo tomu, že smrt je opravdu skutečná a nic ji nevrátí. Kromě toho má dítě, které se pohřbu zúčastní, pocit, že může sdílet své pocity s rodinou a je její součástí, může to vést i k bližšímu vztahu a pocitu sounáležitosti s rodinou, jedná se o situaci, které může být zásadní při formování jeho osobnosti. Z tohoto důvodu je dobré dát dítěti na výběr, zda se chce nebo nechce pohřbu účastnit nechat ho rozhodnout se samo a jeho rozhodnutí poté respektovat.³⁴

Pokud je to možné dle věku a vztahu dítěte se zesnulým a jejich blízkosti, může být také prospěšné nechat dítě podílet se v rámci možností na rozhodnutích ohledně pohřbu, například se zeptat, jakou fotku by měli během rituálu použít nebo jaké květiny by bylo vhodné podle něj vybrat, jedná se zdánlivě především o drobnosti, které však mohou pro dítě znamenat více než si dokážeme uvědomit.³⁵

³³ Srov. GRÜN, A; ROGGE, J. *Když se děti ptají na Boha*, s. 48.-49.

³⁴ Srov. COLOROSOVÁ, B. *Krizové situace v rodině. Jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a trauma adopce*, s. 28.

³⁵ Srov. GOLDMAN, L. *Jak s dětmi mluvit o smrti*, s. 80.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 Cíl výzkumu

Cílem tohoto dotazníkového šetření je zjistit, jakým způsobem přistupují rodiče dětí předškolního věku a učitelé v mateřské škole ke komunikaci s takto malými dětmi o tematické smrti. Zjistit, zda jednájí o tomto problému otevřeně, jak během komunikace s dětmi na toto téma postupují, jestli je pro ně situace, ve které musejí dětem smrt oznámit nebo vysvětlit komfortní či nikoli. Zda je dle jejich názorů a zkušeností vhodné s dětmi předškolního věku o smrti vůbec komunikovat nebo ne a jak se jejich názory liší od odborníků.

Kromě toho se šetření zabývá porovnáváním odpovědí mezi rodiči a učiteli, jejich odpovědi srovnává a zabývá se tím, jakým způsobem a jakou mírou se jejich názory na toto téma liší či shodují, jaké jsou osobní zkušenosti obou skupin respondentů na téma smrti a jejím vysvětlování dětem.

Hlavním cílem šetření je odpovědět na otázku, jakým způsobem, zdali vůbec, komunikují pedagogové v mateřských školách a rodiče s dětmi předškolního věku o smrti.

Hypotézou této bakalářské práce je, že je mezi rodiči a učiteli nemalý počet respondentů, pro které v případě, kdy se děti se smrtí setkají a oni jim musejí smrt vysvětlit a oznámit, nastane nekomfortní situace, kdy nevědí, co dělat, budou se komunikaci na toto téma co nejvíce vyhýbat a nebudou vědět, co přesně dětem říct a jak.

5 Metodika výzkumu

Pro tuto bakalářskou práci jsem zvolila výzkum kvantitativní, a to především z toho důvodu, že jsem chtěla zjistit, jaké je všeobecné povědomí a jaké jsou názory na danou problematiku, tedy komunikace s velice malými dětmi na téma smrti, u daných skupin respondentů, jimiž jsou rodiče těchto dětí a pedagogové v mateřských školách.

Jakožto metodu pro sběr dat bylo pro tuto práci zvoleno dotazníkové šetření. Konkrétněji se jedná o dotazník, který však byl rozdělen jak mezi rodiče dětí předškolního věku, tak i mezi učitele v mateřské škole, a to za účelem porovnávání jejich odpovědí na stejné otázky.

Celkem se dotazníkového šetření účastnilo 106 respondentů, přičemž jejich počet je rovnoměrně rozdělen mezi rodiče a pedagogy, z každé ze skupin se tedy šetření zúčastnilo 53 respondentů.

Dotazník obsahoval celkem 19 otázek, z toho bylo 9 uzavřených otázek pouze s jednou možností výběru, 4 otázky byly polouzavřené a respondenti tedy mohli zvolit více odpovědí a 6 otázek bylo otevřených bez zadaného limitu na možnost odpovědi respondentů či délku jejich odpovědí.

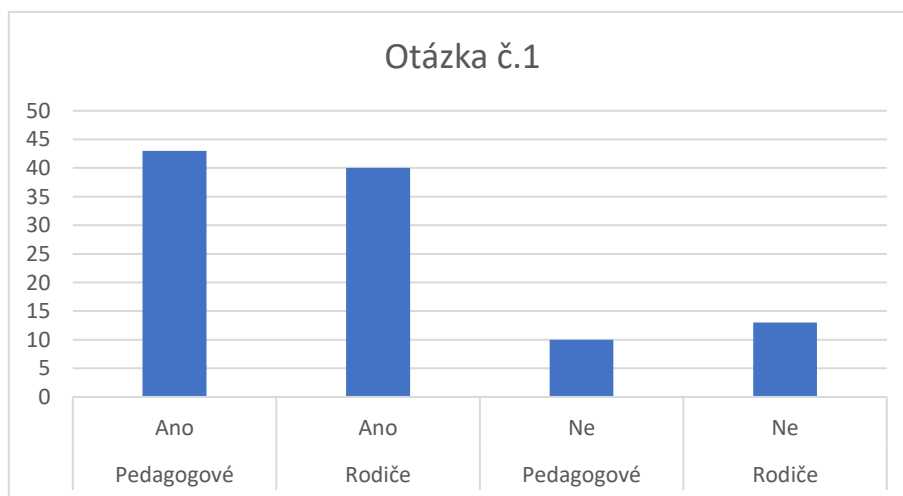
5.1 Zpracování dat

Ke zpracování dat z kvantitativního výzkumu byl zvolen počítačový program MS Excel, do kterého byly zaznamenávány jednotlivá data a z nich byly vytvořeny tabulky nacházející se níže u výsledků výzkumného šetření. U otázek, na které respondenti odpovídali otevřeně, tabulky vytvářeny nebyly, místo toho byly vybrány a následně rozepsány ty z nich, které byly nejzajímavější či nejprínosnější pro bakalářskou práci.

6 Výsledky výzkumného šetření

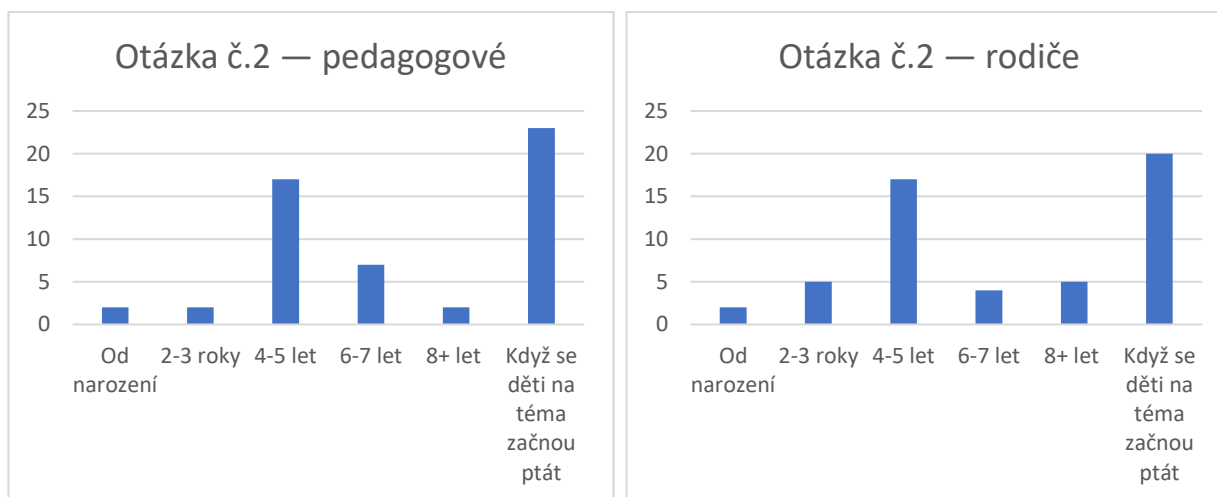
V této kapitole práce budou popsány výsledky dotazníkového šetření zaměřeného na rodiče dětí předškolního věku a na učitele v mateřské škole. Jejich odpovědi na dotazník vytvářejí podklad pro potvrzení či vyvrácení hypotézy bakalářské práce.

1. Myslíte si, že je vhodné s dětmi předškolního věku otevřeně mluvit o smrti?

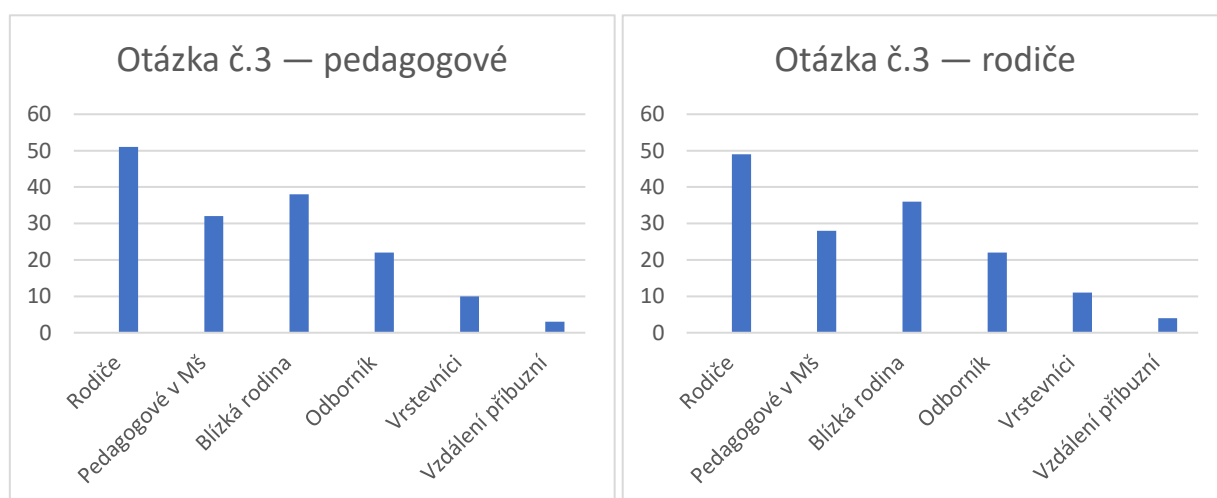
Na první otázku odpověděli rodiče i pedagogové podobně, u obou skupin značně převládá názor, že mluvit s dětmi o smrti je vhodné, a to otevřeně a pravdivě. U rodičů tento názor převládá u 40 respondentů, tedy u 75 % z nich, u pedagogů je ještě o něco rozšířenější, stejný názor zde zastává 43 učitelů neboli 81 %.

2. V jakém věku je vhodné s dětmi o smrti komunikovat?

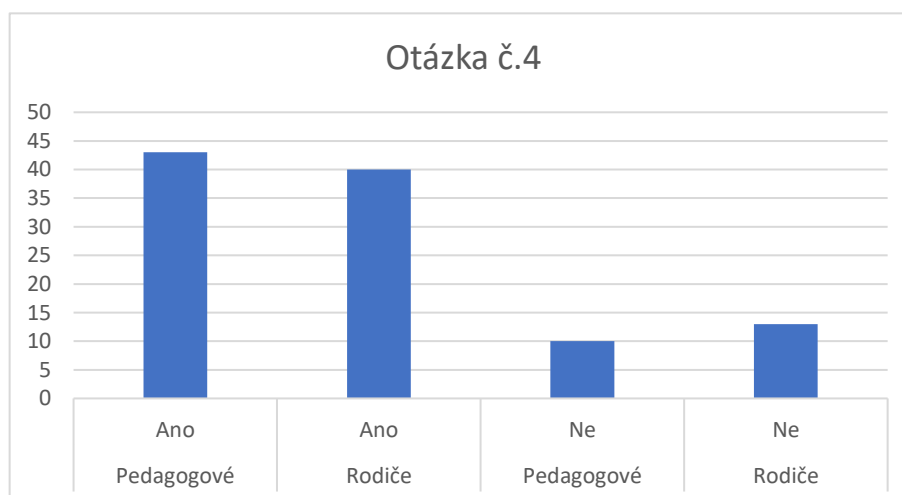
Z výše uvedeného grafu lze rozpoznat, že valná většina respondentů z obou skupin si myslí, že je nejvhodnější komunikovat s dětmi o smrti v momentě, kdy se dítě ne toto téma začne samo ptát. Tento názor tvoří u pedagogů 43 % a zastává ho 23 z nich, o rodičů je tomu necelých 38 %, tedy 20 z respondentů. Druhou nejčastější odpovědí je u obou skupin rozmezí 4-5 let, která tvoří stejný počet respondentů a to 17, neboli 32 %.

3. Kdo všechno by se měl s dětmi o smrti bavit?

Ve třetí otázce dotazníkového šetření se názory rodičů i pedagogů často velice shodují. Zdaleka nejvíce je dle obou skupin vhodné, aby o smrti s dětmi komunikovali rodiče. Pro tento názor je 51 pedagogů a 49 rodičů. Dále následuje blízká rodina jako jsou sourozenci, myšleno především starší, a prarodiče, pro kterou je 38 pedagogů a 36 rodičů, poté učitelé v mateřských školách, pro které volilo 32 pedagogů a 28 z rodičů. Následuje odborník, vrstevníci a v poslední řadě jsou u obou skupin vzdálení příbuzní, jako jsou strýcové, tety a tak dále. Já osobně s jejich názory souhlasím. Vzdálení příbuzní často děti neznají tak dobře, jako jsou osoby, se kterými jsou děti v každodenním nebo téměř každodenním kontaktu jako rodiče, sourozenci, učitelé. Tyto osoby jsou někým, ke komu takto malé děti vzhlíží a na koho se mohou kdykoli se vším spolehnout, dokonce i s tak závazným tématem jako je právě tohle.

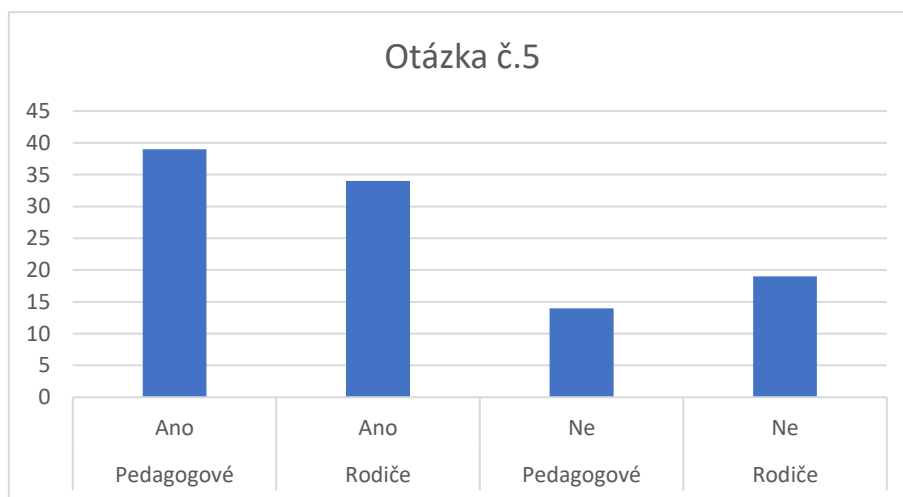
4. Myslíte si, že by se v MŠ mělo s dětmi komunikovat o tematicke smrti?

Odpovědi se opět u respondentů shodovali. 43 pedagogů tvořících 81 % a 40 rodičů, 75 % z nich zastávají názor, že by bylo dobré s dětmi otevřeně komunikovat o smrti během každodenních nahodilých událostí, které nelze ovlivnit, jako je například to, že ve školce během procházky projdou kolem mrtvého drobného zvířete. Kromě toho o tématu také mohou mluvit například pomocí knih nebo příběhů určených právě na to, aby dětem pomohli problematiku zpracovat. Interakce s dětmi na téma smrti již od útlého věku je velice vhodná proto, aby s tématem byly alespoň okrajově obeznámeny před tím, než zažijí osobní zkušenost s ní. Díky tomu budou v případě, že smrt někoho blízkého zažijí, alespoň o trochu méně zmatené a nebude se jednat o pro ně úplně neznámý koncept, což jim může pomoci během vyrovnávání se se smrtí blízké osoby. Je příznivé, že je většina

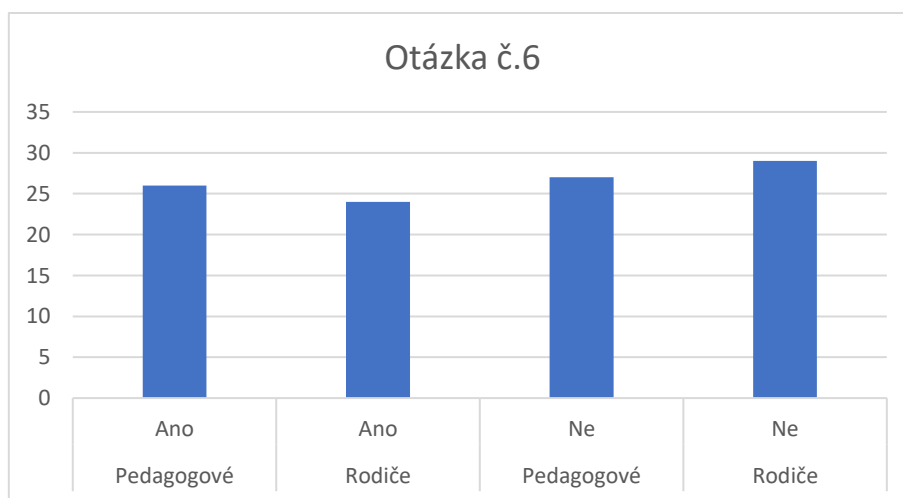
respondentů je pro tuto komunikaci, bylo by však ještě lepší, kdyby tento názor sdílelo více z nich.

5. Mělo by se s dětmi předškolního věku o smrti komunikovat ještě dříve, než ji dítě zažije?

Odpovědi byly podobné u obou skupin. 39 pedagogů a 34 rodičů byly zvolilo na otázku odpověď ano. V jiných slovech se jedná o 74 % a 64 %. Stejně tak, jako tomu bylo u předchozí otázky, si myslím, že je dobře, že si většina respondentů uvědomuje důležitost, jakou má mluvení s dětmi o smrti předtím, než ji zažijí u milované osoby. Stejně tak jako minule si však myslím, že ideálně by stejným způsobem mělo odpovědět více z nich.

6. Dostali jste se někdy do situace, kdy jste dítěti museli vysvětlit, co smrt znamená, kvůli smrti někoho blízkého?

Z grafu lze vyznat, že 26 pedagogů, 49 % z nich, a 24 tedy 45 % rodičů se do situace, kde museli smrt dítěti vysvětlovat, dostalo. Přestože se jedná o menší část z respondentů, i tak představuje tato část nezanedbatelnou součást z celku.

7. Pokud ano, jak jste to udělali?

Hodně často se u respondentů objevovala odpověď, že museli dětem objasnit smrt jejich prarodičů, také se zde nacházely často odpovědi, že jim zemřel některý domácí mazlíček, nejčastěji pes, kromě se zde ale také objevili další členové rodiny, jako například strýc a bratranec.

Převážná většina napsala, že pro ně bylo důležité při mluvení vystupovat klidně, snažit se dětem situaci vyjasnit, často přirovnávali smrt s tím, že odešla milovaná osoba do nebe a zdůrazňovali, že smrt je přirozená.

„V klidu, upřímně a na rovinu vysvětlit, co je to smrt, proč a z jakých důvodů se může stát. Důležité pro mě bylo, aby dítě pochopilo že smrt k životu patří a aby dítě z něčeho takového nemělo strach“ zněla odpověď jednoho z rodičů

„Důležité bylo, aby dítě dostalo přiměřenou odpověď vůči jeho věku a také jeho povaze. Z mých i pedagogických zkušeností dokáže tuto skutečnost přijmout a vstřebat tuto situaci, která je součástí našich životů.“ Napsal respondent z řady pedagogů.

Bohužel i přes velikou snahu z obou stran se pro děti často jedná o nový koncept, který je pro ně složitý pochopit a může se tedy stát, že i pře opakovaný promluvy o tom, co smrt přináší a co znamená, jí dítě ne vždy pochopí, zvláště v případě, že se jedná o osobu jemu blízkou

„Naším dětem umřel dědeček a mladší dceři byly cca 3 roky. Myslíme si, že smrt úplně nepochopila, a ještě další rok čekala, že se dědeček zase objeví.“

8. Jakým způsobem jste o smrti komunikovali?

Mezi nejčastější způsoby mezi respondenty patřil rozhovor s dětmi, přirovnání k nějakému příběhu či k pohádce, kterou dítě již znalo. Kromě toho ale někteří z respondentů pracujících v mateřské škole napsali, že s dětmi probírají téma Dušičky či Svátek všech zemřelých, kde mimo jiné probírají to, jestli některé z dětí v jejich třídě znají někoho, kdo bohužel již nežije, co mohou dělat, aby se jim po daném člověku tolik

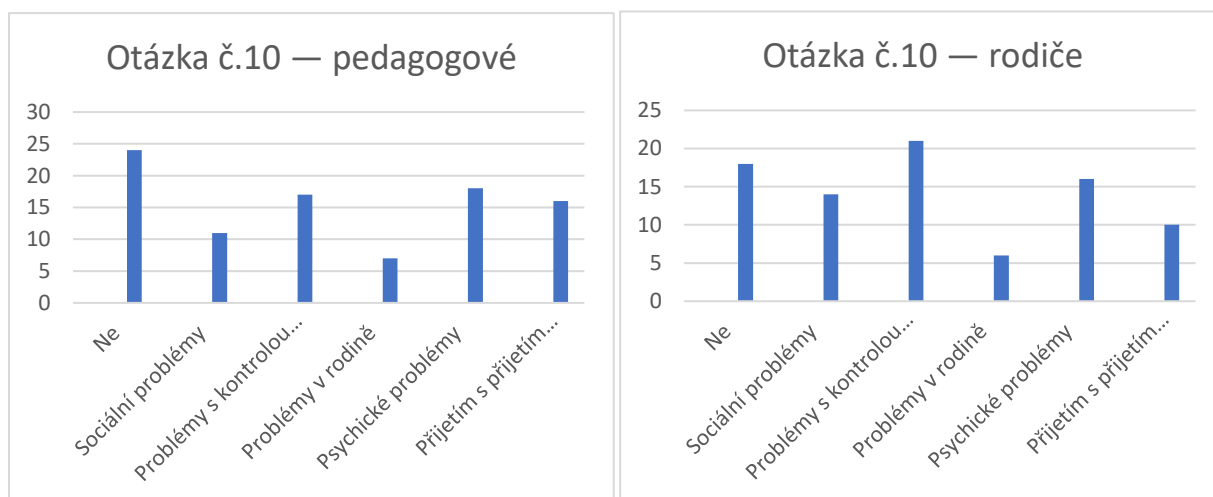
nestýskalo a jakými způsoby na něj doma vzpomínají. Někteří z nich také napsali, že s dětmi zpívají tematickou písničku a na téma navazují volnou kresbou.

9. Jak dítě na smrt reagovalo?

Odpovědi zněly nejčastěji tak, že děti plakali, byly smutné, časem se však uklidnily a z odpovědí lze odvodit, že většina dětí reagovala na smrt zcela běžně, po prvotním období smutku se se situací vypořádaly většinou velice dobře, pouze pár respondentů zde uvedlo, že byly děti zamlklé delší dobu, nebo že se například často hleděli na nebe, ze kterého na ně podle nich zemřelý hledí.

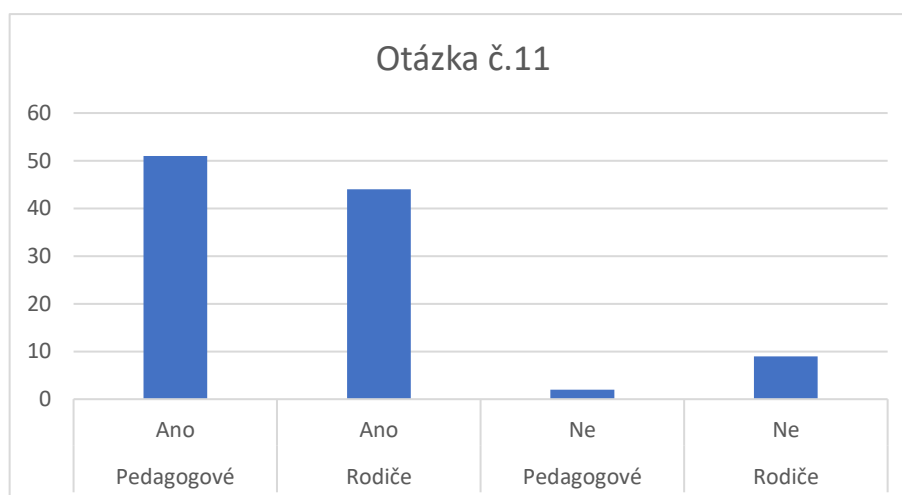
Někteří respondenti zde také uvedli, že děti na smrt nijak nereagovaly. I to je v takové situaci přirozené, zejména u dětí.

10. Myslíte, že pokud se takto malé dítě setká se smrtí, může to mít následky na jeho budoucí život? Pokud ano, jaké?

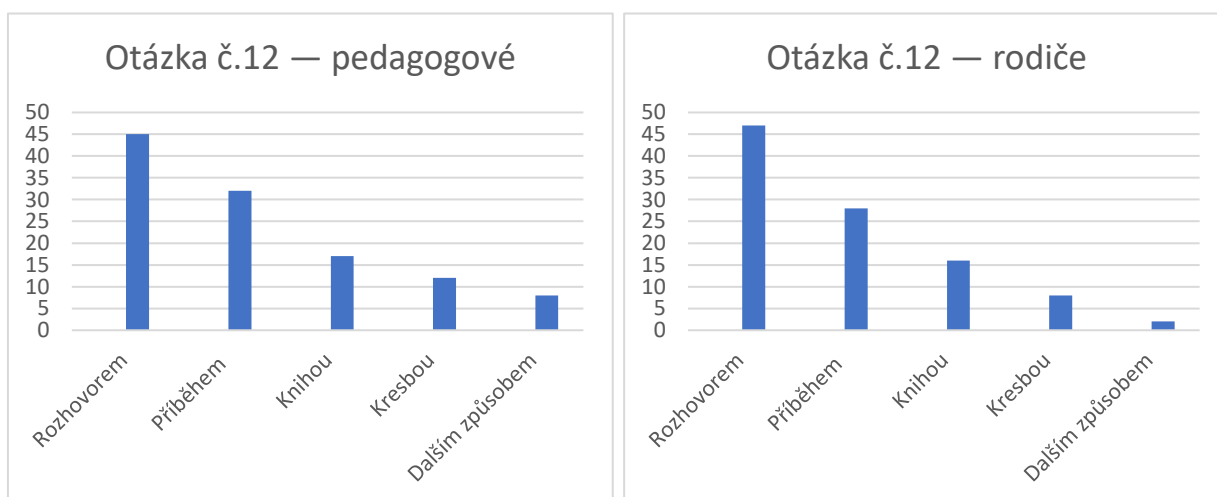
Zajímavé je, že zatímco u pedagogů převládá názor, že setkání dítěte se smrtí nijak jeho budoucí život neovlivní, 45 %, u rodičů tento názor tvoří pouze necelých 34 % celkových hlasů a nejrozšířenější odpovědí je mezi nimi, že se u dítěte mohou v budoucnu začít projevovat problémy s kontrolou emocí, co vybralo téměř 42 % z nich. U pedagogů tento názor tvoří 32 %. Dále bylo častou odpovědí, že děti mohou mít psychické problémy, tato odpověď tvořila 34 % u učitelů a 30 % u rodičů.

11. Mají děti právo a schopnost truchlit na stejné úrovni jako dospělí?

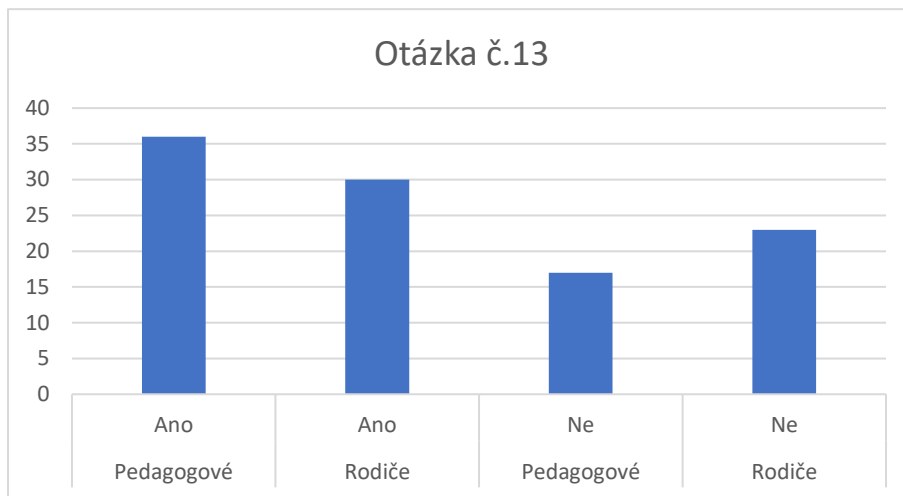
Odpovědi na otázku č.11 byly velice podobné u obou skupin respondentů, 96 % pedagogů a 83 % z rodičů tvrdí, že děti mají stejnou schopnost truchlení jako dospělí. U rodičů tomu však není tak jednoznačně jako u učitelů. Může to být v závislosti na jejich osobní zkušenosti, kterou mohli se svými dětmi zažít. Pokud zemřela osoba, se kterou nebylo dítě pravidelně v kontaktu, může být pro děti o něco snazší jejich smrti přijmout, nemají s nimi totiž vyvinuté tak osobité pouto.

12. Jakými způsoby s dětmi komunikujete o smrti?

Jak lze vypožorovat, zdaleka nejčastěji probíhá komunikace s dětmi formou rozhovoru, který používá 85 % pedagogů a 89 % rodičů. Následuje příběh, 60 % a 52 %, za ním je použití knihy a poté kresby. Dalšími způsoby komunikují respondenti jen zřídka.

13. Mělo by se dítě v případě smrti blízké osoby účastnit pohřbu?

U této otázky se odpovědi obou skupin opět značně shodovali. Větší část respondentů je pro, aby se děti účastnili pohřbu spolu se zbytkem rodiny. Tuto část tvoří 68 % pedagogů a 57 % rodičů dětí.

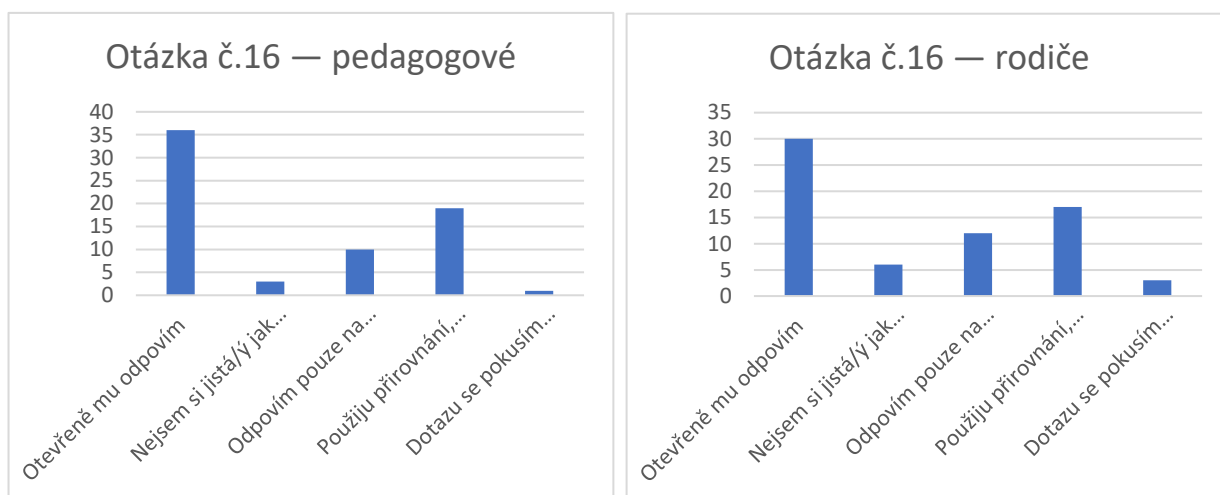
14. Z jakého důvodu by se dítě mělo pohřbu účastnit?

Mezi časté odpovědi mezi skupinami patřila možnost dítěte rozloučení se zesnulou osobou, dále uváděli, že účast na pohřbu může dítěti pomoci uvědomit si konečnost smrti a pomůže mu to i s vnitřním uzavřením jedné životní kapitoly. Také často uváděli, že se tak dítě trochu lépe vyrovná se svými často neznámými emocemi.

15. Z jakého důvodu by se dítě nemělo pohřbu účastnit?

Naopak mezi důvody proto, aby děti na pohřbu přítomny nebyly, patřilo u obou skupin především, že jsou na takovou situaci děti ještě příliš malé, pohřeb by pro ně mohl být příliš náročný, stresující, podle některých i traumatizující.

16. Pokud za Vámi přijde dítě s dotazem ohledně smrti, jak budete odpovídat?

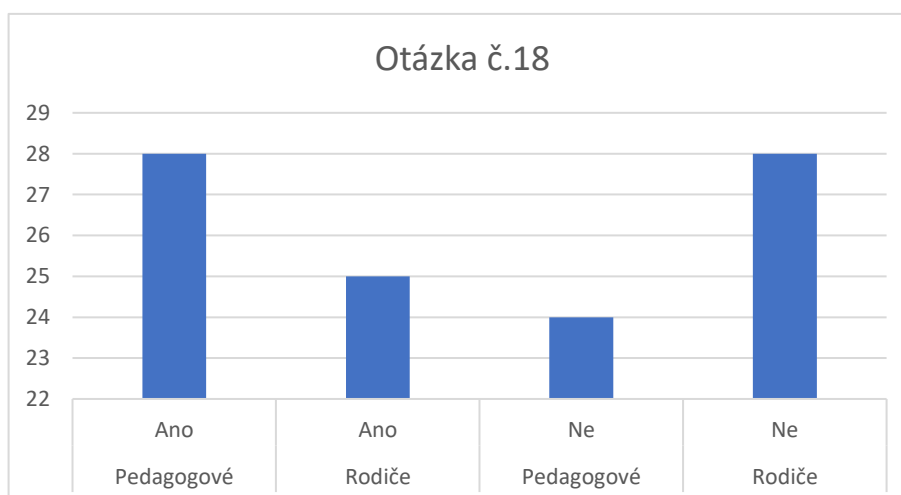

Rodiče i pedagogové se shodli v tom, že nejčastěji by na dotazy ohledně smrti dětem odpovídali otevřeně, konkrétněji by takto odpovídalo 68 % z učitelů a 57 % z rodičů. Jedná se o nejvhodnější přístup, proto jsou jejich odpovědi příznivé. Kromě toho také nemalá část z nich použije v takové situaci přirovnání, různé příběhy či náboženské vysvětlení, 36 % učitelů a 32 % u rodičů.

17. Jakými dalšími způsoby s dětmi komunikujete?

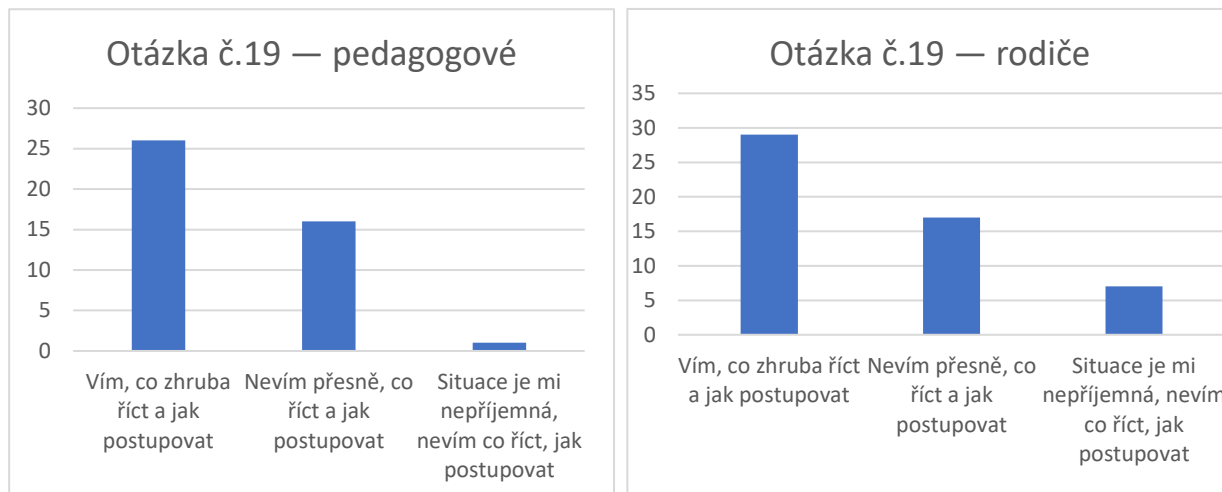
Většina pedagogů na tuto otázku odpověděla, že dalšími způsoby nad tematikou s dětmi nekomunikují, téma se u nich v mateřské školce moc nerozebírá nebo používají již zmíněné způsoby. Někteří rodiče mezi další způsoby uvedli například pohádky, vyprávění příběhů ze života zesnulých a povídání si s dětmi o vzájemných vzpomínkách na ně.

18. Cítíte se dostatečně "kvalifikovaní" na to, mluvit s dětmi o smrti?

53 % učitelů na otázku odpovědělo kladně. U rodičů tomu bylo 47 %. Celkově by se tedy dalo říci, že kolem poloviny respondentů se necítí dostatečně kvalifikovaně na to s dětmi o smrti hovořit.

19. Jak se při komunikaci s dětmi na toto téma cítíte?

Na poslední otázku odpověděla většina respondentů, 49 % pedagogů a 55 % rodičů, že ví, co zhruba chtějí dětem říci a jak během rozhovoru postupovat. Přestože se jedná o nejčastější odpověď, i tak není zastoupena tak často, jak jsem předpokládala. Může to být mimo jiné i kvůli tomu, že v naší současné společnosti se o smrti často nemluví, i mezi dospělými je téma smrti považováno někdy za tabu. Z tohoto důvodu potom člověk ne vždy ví, jak v situaci, kdy někomu v jeho okolí zemře blízká osoba, postupovat, natož pokud taková situace nastane u dětí, kdy se jedná o jejich často první setkání s ní.

7 Shrnutí zjištěných výsledků

Z výzkumného šetření lze vidět, že odpovědi se velice často shodovali jak u pedagogů, tak i u rodičů a pouze zřídka se jejich názory výrazněji lišily. Cílem mé praktické části bylo zjistit jakým způsobem, zdali vůbec, komunikují rodiče a učitelé v mateřských školách s dětmi předškolního věku o smrti. Pomocí odpovědí na otázky se mi podařilo zjistit, že většina respondentů si myslí, že komunikace s dětmi na toto téma je důležitá a mluvit s dětmi na téma smrti by se mělo jak v domácnostech, tak i v prostředí mateřských škol a je dle nich vhodné o tématu mluvit dříve, než smrt potká někoho blízkého dítěti, především v případě, kdy se dítě na tematiku smrti začne samo ptát.

Nejčastější metodou pro tuto komunikaci je otevřený rozhovor s dítětem. Celkově by se dalo říci, že se pedagogové v situaci, kdy mají s dětmi komunikovat na téma smrti, cítí méně nekomfortně na rozdíl od rodičů, pro které je situace častěji nepříjemná a nevědí, jak při ní postupovat.

Téměř polovina respondentů z obou skupin také uvedla, že již museli dětem předškolního věku smrt vysvětlit kvůli ztrátě milované osoby. Pokud se polovina z respondentů někdy dostala do situace, kdy smrt dětem museli vysvětlovat kvůli tomu, že jim zemřel někdo pro ně blízký, o to více to dokazuje, že je důležité s dětmi na toto téma mluvit, pomoci jim aspoň částečně přiblížit, co to smrt je a co znamená dříve, než k ní dojde v jejich okolí. Jen díky tomu totiž mohou děti být se smrtí seznámeny způsobem, který je pro ně méně traumatizující, než je právě smrt blízké osoby.

Většina pak v následující otázce uvedla, že děti na ztrátu reagovaly zhruba tak, jak by se od nich dalo očekávat. Byly smutné, plakaly, někdy se hněvaly, ale postupně se uklidnily a smrt přijaly. Někteří respondenti také uvedli, že dítě na smrt nijak výrazně nereagovalo. I to je v takové situaci přirozené, zejména u dětí. Může se jednat o to, že děti smrt ne úplně pochopily, ale také mohou svou ztrátu a smutek projevovat jinak, stejně tak, jak na smrt reagují jinak jiní dospělí. Každý z nás je individuální bytost, která se projevuje v určitých situacích jinak, a stejně je tomu i u dětí. Proces vyrovnávání se se smrtí je pro každého velice osobitý a nelze ho tedy vždy předvídat.

Otázka, která mě z šetření trochu zarazila, se věnovala tomu, zda by měly děti být přítomny na pohřbu. Přesto, že je většina respondentů pro, i tak mě odpovědi na otázku docela překvapily. Osobně jsem si myslela, že odpovědi budou mnohem jednoznačnější, tímto způsobem však odpověděla jen o něco větší polovina respondentů. Účast na pohřbu je přitom pro většinu lidí velice důležitá, aby se s danou blízkou osobou mohli ještě jednou naposled rozloučit. Jsem toho názoru, že dát dětem příležitost tohoto rozloučení je pro ně stejně důležité jak pro dospělé. Na druhou stranu však chápu to, že nikdo jiný nezdá děti natolik, jako jejich nejbližší, především jejich rodiče, a oni sami se musí rozhodnout, jak se v situaci zachovat podle toho, co je dle jejich názoru nejlepší pro jejich dítě.

Hypotézou bylo, že se mezi respondenty nachází nemalá část, která se při komunikaci s dětmi na toto téma necítí zcela komfortně. Vzhledem k tomu, že na otázku, jak se při komunikaci s dětmi na téma smrti cítí, odpověděla pouze polovina respondentů, že ví, co

chtějí zhruba říci a jak postupovat, a zbytek uvedl, že si buď nejsou jisti, jak v takové situaci postupovat a co mají říct nebo uvedli, že je jim daná situace nepříjemná a neví, co během ní dělat, si myslím, že se hypotéza potvrdila.

ZÁVĚR

Komunikace s dětmi na téma smrti je bezesporu velice důležitá, dokáže děti připravit na situace, kterým se v životě nemohou vyhnout a před kterými je nikdo nedokáže ochránit. Díky tomu, že s dětmi budou lidé v jejich okolí o smrti otevřeně hovořit, pro ně nebude smrt neznámý koncept, což jim může pomoci během procesu vyrovnávání se se smrtí.

Při této komunikaci je vždy potřeba mluvit pravdivě, nesnažit se skutečnost přibarvit či se jí vyhnout v představách, že by jí děti nemusely přijmout a ve snaze bránit je před realitou. Naopak nejvhodnější je vždy dětem říci celou pravdu. Není nutné, především u menších dětí, zacházet do detailů, ale důležité je komunikovat otevřeně, dát jim prostor pro dotazy, když je později nějaké napadnou. Smrt je pro děti často úplně nové a neznámé téma, proto je naprosto normální, že některé z nich reagují jinak, než se pro dospělé může zdát vhodné. Většinou je důvodem to, že se děti neumějí vypořádat s neznámými pocity, které prožívají poprvé v životě v takové intenzitě, jako je tomu při smrti někoho blízkého.

Další významnou roli v komunikaci o smrti mají pocity. Přestože se někteří dospělí snaží své negativní pocity jako smutek, hněv, žal či bolest v návaznosti na smrt milované osoby před dětmi neprojevovat, vyjádření těchto pocitů místo jejich skrývání je pro děti mnohem přínosnější. Ony samy totiž podobné pocity prožívají také, naopak od dospělých je však pociťují často poprvé a samy se ještě neznají. Jejich skrývání může vést k tomu, že se dítě bude cítit ve svých negativních pocitech samo a vytvoří se propast mezi dítětem a ostatními, což poté znamená, že vyrovnávání dítěte se smrtí pro něj bude o to náročnější. Ne nadarmo se říká, že sdílená bolest je poloviční bolest.

Mým cílem v této bakalářské práci bylo především zjistit jakým způsobem, zdali vůbec, komunikují reálně rodiče a učitelé pracující v mateřských školách s dětmi předškolního věku o smrti.

Z dotazníkového šetření tvořícího praktickou část práce jsem zjistila, že názory rodičů a pedagogů se na toto téma zřídka lišily. Pro většinu z nich je tato komunikace důležitá a snaží se o ní mluvit dříve, než dojde ke smrti někoho dítěti blízkého, často se k tématu dostanou tak, že se na něj dítě samo začne ptát. Mělo by se dle jejich názoru o tématu mluvit jak v rodinném kruhu, tak i v prostředí mateřských škol. Nejčastěji na toto téma komunikují pomocí rozhovoru s dítětem, který je otevřený a pravdivý. Zároveň

již polovina z nich uvedla, že museli dětem smrt vysvětlovat kvůli ztrátě blízké osoby, což je podle mě další důvod, proč je komunikace s dětmi již předškolního věku na téma smrti důležitá.

Zpracování této práce pro mě bylo velice přínosné. Díky ní mám alespoň rámcový přehled o tom, jak děti prožívají smrt a jak se v truchlení liší od dospělých, což je dle mého názoru pro budoucí pedagogy přínosné.

Po vypracování práce jsem přesvědčena o tom, že smrt by neměla být v naší společnosti takové tabu, jako je tomu v naší moderní společnosti dle poznatků z teoretické části. Smrt je něco, co nemůžeme ovlivnit, což spoustu lidí děsí, a proto jí zcela vytěsňují, což vede k tomu, že se o ní komunikuje jen velice málo a často až v případě, kdy již nastala. Mělo by se o ní mnohem však mluvit mnohem častěji a otevřeněji, a to jak dospělí mezi sebou, tak i s dětmi.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BOWLBY, John. *Ztráta: smutek a deprese*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0355-1.
- CLEVE, Elisabeth. *Drž tátu za ruku: krizová psychoterapie s dvouletým chlapcem*. Přeložil Marie NOVOTNÁ. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-804-7.
- COLOROSOVÁ, Barbara. *Krizové situace v rodině. Jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a trauma adopce*. Praha: Euromedia Group, 2008. ISBN 978-80-249-1027-7
- GOLDMAN, Linda. *Jak s dětmi mluvit o smrti*. Přeložil Alice ZAVADILOVÁ. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0819-8.
- GRÜN, Anselm a Jan-Uwe ROGGE. *Když se děti ptají na Boha*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0341-4.
- HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie – nauka o umírání a smrti*. 2.vyd. Praha: Galén, 2007. ISBN 978-80-7262-471-3.
- CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. Pedagogika. ISBN 978-80-247-1369-4.
- KAST, Verena. *Truchlení: fáze a šance psychického procesu*. Praha: Portál, 2015. Spektrum. ISBN 978-80-262-0789-4.
- KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *Hovory s umírajícími*. Přeložil Bohumil DVOŘÁČEK. Nové Město n. Metují: Signum unitatis, 1992. ISBN 80-85439-04-2.
- KÜBLER-ROSS, Elisabeth a David KESSLER. *On grief and grieving: finding the meaning of grief through the five stages of loss*. New York: Scribner, 2005. ISBN 978-0-7432-6628-4.
- KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *O dětech a smrti*. Přeložil Jiří KRÁLOVEC. Praha: ERMAT, 2003. ISBN 80-903086-1-9.
- KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0911-9.
- LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. 2., aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2006. Psyché. ISBN 80-247-1284-9.
- LANGMEIER, Josef a Zdeněk MATĚJČEK. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1983-5.
- MALÁ, Eva. *Dítě a stres*. Praha: Tigis, 2007. ISBN 978-80-903750-1-7.
- MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Děti, rodina a stres: vybrané kapitoly z prevence psychické zátěže u dětí*. Praha: Galén, 1994. ISBN 80-85824-06-X.

ROGGE, Jan-Uwe. *Dětské strachy a úzkosti*. Přeložil Jitka VRÁTILOVÁ. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-237-8.

SORENSEN, Julia. *Vyrovňávání se dítěte se ztrátou a odloučením: příběhy a cvičení pro děti ve věku 4-8 let*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0095-6.

ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *Poradenství pro pozůstalé: principy, proces, metody*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Grada, 2013. Psyché. ISBN 978-80-247-3736-2.

ŽALOUĐÍKOVÁ, Iva. (2013) *Dětské interpretace pojmů zdraví a nemoc*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6303-7.

ŽALOUĐÍKOVÁ, Iva. (2015) *Dětské pojetí smrti*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-8104-8.

Internetová literatura:

DUDOVÁ, Iva. Smutek a truchlení dítěte. *Pediatric pro praxi* [online], 2013; [cit. 10.02.2023]. Dostupné z: <https://www.pediatricpropraxi.cz/pdfs/ped/2013/04/10.pdf>

Truchlení. Děti truchlí jinak. [online], [cit. 10.02.2023]. Dostupné z: <https://www.umirani.cz/rady-a-informace/deti-truchli-jinak>

WALTER, Tony. Grief and culture: a checklist. *Bereavement Care* [online]. 2010, [04.02.2023]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/247529380_Grief_and_culture

PŘÍLOHY

Příloha I:

Smrt v komunikaci pedagogických pracovníků a rodičů s dětmi předškolního věku- dotazník

1. Myslíte si, že je vhodné s dětmi předškolního věku otevřeně mluvit o smrti?

- Ano
- Ne

2. V jakém věku je vhodné s dětmi o smrti komunikovat?

- Od narození
- 2-3 roky
- 4-5 let
- 6-7 let
- 8+ let
- Když se děti na téma začnou ptát

3. Kdo všechno by se měl s dětmi o smrti bavit? (vyberte všechny odpovědi, které jsou podle Vás vhodné)

- Rodiče
- Pedagogové v MŠ
- Blízká rodina (prarodiče, sourozenci)
- Odborník (psycholog)
- Vrstevníci
- Vzdálení příbuzní

- 4. Myslíte si, že by se v MŠ mělo s dětmi komunikovat o tematice smrti?** (pomocí knih, příběhů, při nahodilých situacích, například když během procházky projdou děti kolem mrtvého živočicha)
- Ano
 - Ne
- 5. Mělo by se s dětmi předškolního věku o smrti komunikovat ještě dříve, než ji dítě zažije?**
- Ano
 - Ne
- 6. Dostali jste se někdy do situace, kdy jste dítěti museli vysvětlit, co smrt znamená, kvůli smrti někoho blízkého?** (člen rodiny, domácí mazlíček...)
- Ano
 - Ne
- 7. Pokud ano, jak jste to udělali?** (popište stručně, co pro vás bylo důležité)
- 8. Jakým způsobem jste o smrti komunikovali?** (rozhovor s dítětem s prostorem pro otázky, pomocí kresby, přirovnání například k nějakému příběhu, komunikovali jste s dítětem sami nebo společně s někým jiným...)
- 9. Jak dítě na smrt reagovalo?**

10. Myslíte, že pokud se takto malé dítě setká se smrtí, může to mít následky na jeho budoucí život? Pokud ano, jaké?

- Ne
- Sociální problémy (navazování a udržování kontaktů)
- Problémy s kontrolou emocí (hněv, smutek...)
- Problémy v rodině
- Psychické problémy
- Problémy s přijetím reality

11. Mají děti právo a schopnost truchlit na stejné úrovni jako dospělí?

- Ano
- Ne

12. Jakými způsoby s dětmi komunikujete o smrti? (vyberte všechny odpovědi, které jsou podle Vás vhodné)

- Rozhovorem
- Příběhem
- Knihou
- Kresbou
- Dalším způsobem

13. Mělo by se dítě v případě smrti blízké osoby účastnit pohřbu?

- Ano
- Ne

14. Z jakého důvodu by se dítě mělo pohřbu účastnit?

15. Z jakého důvodu by se dítě nemělo pohřbu účastnit?

16. Pokud za Vámi přijde dítě s dotazem ohledně smrti, jak budete odpovídat?

- Otevřeně mu odpovím
- Nejsem si jistý/á, jak odpovědět
- Odpovím pouze na základní otázky
- Použiju přirovnání, příběh, náboženské vysvětlení
- Dotazu se pokusím vyhnout

17. Jakými dalšími způsoby s dětmi o smrti komunikujete?

18. Cítíte se dostatečně „kvalifikovaní“ na to, mluvit s dětmi o smrti?

- Ano
- Ne

19. Jak se při komunikaci s dětmi na toto téma cítíte?

- Vím, co zhruba říct a jak postupovat, komunikace mi nevadí
- Nevím přesně, co říct a jak postupovat, situace mi není moc příjemná
- Situace je mi nepříjemná, nevím, co říct, ani jak postupovat

ABSTRAKT

BELŠANOVÁ, K. *Smrt v komunikaci pedagogických pracovníků a rodičů s dětmi předškolního věku*. České Budějovice 2023. Bakalářská práce. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce T. C. Havel.

Klíčová slova: smrt, děti, rodina, dětské vnímání smrti, truchlení a jeho fáze, ztráta blízké osoby, sdělení smrti dětem

Tato práce se zaměřuje na problematiku smrti, jejího vnímání dětmi a procesu truchlení u dětí. Pojednává o rozdílech při ztrátě blízké osoby u dospělých a u dětí, jak se pocity dětí v takové situaci liší a v čem se shodují s dospělými. Cílem práce je zjistit, jakým způsobem probíhá komunikace o smrti mezi dětmi, jejich rodiči a pedagogy pracujícími v mateřských školách. Teoretická část se zaměřuje na truchlení u dětí a na vhodné způsoby komunikace s dětmi při ztrátě blízké osoby. V praktické části práce popisuje a zhodnocuje dotazníkové šetření mířené na rodiče dětí a na pedagogy. Hlavním výsledkem práce je zpracování jejich názorů a zkušeností na toto téma z reality a jejich porovnávání s poznatky z teoretické části.

ABSTRACT

Death in communication of pedagogical workers and parents with preschool children

Keywords: death, children, children's perception of death, mourning and its phases, loss of loved one, conveying death to children

This bachelor thesis focuses on the problematics of death, its perception among children and their process of mourning. It speaks about the differences while dealing with the loss of a loved one between adults and children, how children's feelings during this time differ from adults and in which way are they the same. The goal of this thesis is to find out in what way, if at all, do teachers in preschools and parents communicate with children about death. Theoretical part focuses on children's mourning and on appropriate ways of communicating with them about death during the loss of a loved one. In the practical part it describes and evaluates surveys aimed at parents and teachers in kindergartens. The main result of the work is the processing of their opinions and experiences on this topic and comparing them to the knowledge from theoretical part.